

«Бекитем»

К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин илимий иштер жана эл аралык байланыштар боюнча проректору, филология илимдеринин доктору, профессор Мурзахмедова Г. М.

«27» июнь 2024-ж.

К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин кыргыз филологиясы факультетинин кыргыз жана түрк тилдеринин теориясы кафедрасынын жана Жакынкы жана Орто Чыгыш өлкөлөрүнүн филологиясы кафедрасынын 2024-жылдын 27-июнунда өткөн кеңейтилген отурумунун № 7 протоколунан

КӨЧҮРМӨ

Бишкек шаары

27.06.2024.

Катышкандар: Б. Ж. Усмамбетов, филология илимдеринин доктору, проф. м.а. (10.02.06); А. Н. Сыдыков, филология илимдеринин доктору, проф. м.а. (10.02.20); Б. Ш. Усубалиев, филология илимдеринин доктору, профессор (10.02.01); А. Т. Карымшакова, филология илимдеринин кандидаты, доц. (10.02.01); Т. У. Уметалиева, филология илимдеринин кандидаты, доц. м.а. (10.02.20); Ж. А. Артыкова, филология илимдеринин кандидаты, доц. м.а. (10.02.20); К. А. Беделова, филология илимдеринин кандидаты, доц. м.а. (10.02.20); А. Жамашова, филология илимдеринин кандидаты, доц. (10.02.01); Г. Э. Садыралиева, филология илимдеринин кандидаты, доц. м.а. (10.02.01); К. С. Момуналиев филология илимдеринин кандидаты, доц. м.а. (10.02.20); проф. м.а. В. Т. Танырыков; ага окутуучу Т. К. Мамырбаев; ага окутуучу К. А. Шамшиев, П. С. Эстебесова, филология илимдеринин кандидаты, доц. (10.02.20);

Күн тартибинде:

К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин Жакынкы жана Орто Чыгыш өлкөлөрүнүн филологиясы кафедрасынын аспиранты Буудайбекова Эльнура Шейшенбековнанын 10.02.20 – тексттирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн **“Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты”** аттуу темада жазылган кандидаттык илимий ишин талкуулоо. Илимий жетекчиси: филология илимдеринин доктору, профессор Б. Ш. Усубалиев. **Отурумдун төрагасы, филология илимдеринин доктору, кыргыз жана түрк тилдеринин теориясы кафедрасынын башчысы, проф. м.а. Б. Ж. Усмамбетов:** Урматтуу кесиптештер, К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин Жакынкы жана Орто Чыгыш өлкөлөрүнүн филологиясы кафедрасынын аспиранты Буудайбекова Эльнура

Шейшенбековнанын “Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты” аттуу темада жазылган кандидаттык (10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими) илимий ишин талкуулоо кеңейтилген кафедранын отурумунун күн тартибине коюлууда. Диссертанттын алдыбызга коюлуп жаткан кандидаттык диссертациялык иши боюнча өзүбүздүн көз карашыбызды кенен айтып, талкуулап жыйынтыгын тиешелүү формада беришибиз зарыл. Бул иш боюнча бир айга чукул таанышып чыктык. Ошондуктан, эрежеге ылайык а дегенде диссертантка сөз берип, суроолор менен толуктап, андан ары ирээти менен талкууга алсак, каршы болбойсуздар деген ойдомун.

Анда эмесе, диссертациялык иштин мазмуну менен таанышып чыгуу үчүн сөз диссертант Буудайбекова Эльнура Шейшенбековнага берилет.

Диссертант Буудайбекова Эльнура: Урматтуу бүгүнкү илимий талкуунун төрагасы, агайлар, эжелер! Сиздердин алдыңыздарда “Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты” аттуу диссертациябыз боюнча кыскача баяндаманы айтып берүүгө уруксаат этиңиздер.

Фразеологизмдер жалпы тил илиминде, түркологияда, анын ичинде кыргыз жана араб тил илиминде бир канча жылдан бери изилденип келе жатса дагы, ушул убакка чейин талаш-тартыштарды туудуруп, ар тараптуу терең иликтөөнү, тактоону талап кылган маселелер да кездешет. Алсак, фразеологизмдердин табият-маңызы, курамы, семантикалык типтери, оксюморон тибиндеги фразеологизмдер, фразеологизмдердин энантиосемиялык касиети ж.б. ушул өңдүү маселелер бүгүнкү күндө да бир беткей чечилишке ээ боло элек. Албетте, бул фразеологизмдердин табиятынын татаалдыгы, көп кырдуулугу, мезгил өткөн сайын, илим-билимдин өнүгүшү менен анын улам жаңы өңүрү ачылып, аларды жаңы өңүттөн кароо зарылчылыгынын жаралышына байланыштуу болсо керек деп ойлойбуз. Бул – бир.

Экинчиден, кыргыз тилиндеги фразеологизмдер буга чейин бейтектеш тилдердин арасынан (орус, англис, немис ж.б.) тилдер менен гана салыштырылып, изилденип келди, т.а., аларды араб тили менен салыштырып иликтөө колго алына элек. Бул жагынан алганда, кыргыз жана араб тилиндеги фразеологизмдердин жаралуу, жасалуу ык-амалы, структуралык курамы, семантикалык табияты, семантикалык маани-маңызына, бөтөнчөлүгүнө карата топтоштурулушу, көркөм чыгармаларда колдонуу өзгөчөлүгү, стилистикалык нюанстары, стилдик боёкчолору ж.б.у.с. маселелер салыштырма планда да, өз алдынча да ар тараптуу изилдөөгө муктаж. Аталган тилдердеги фразеологизмдерди салыштырып иликтөөдө бир тилди жекече алып изилдегенде байкалбай калган айрым маселелер ачылып, фразеологизмдер теориясын терең караштырууга, кээ бир суроолордун так чечилишине өбөлгө түзөрү бышык жана мындай мүнөздөгү иликтөөлөр лингвометодикалык гана эмес, этнологиялык жактан да чоң мааниге ээ. Мына ушул жагдайдын өзү эле кыргыз жана араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдерди салыштырма жана

сыпаттама ыкмалардын негизинде ар тараптуу изилдөө иштерин жүргүзүү зарылчылыгын коюп отурат. Демек, илимий иштин актуалдуулугу, биринчиден, кыргыз жана араб тилинин фразеология тармагында орун алган жогоркудай маселелер менен шартталса, экинчиден, араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдер атайын алгач ирет изилденип жаткандыгы, алардын өз алдынча терең илимий изилдөөгө муктаж экендиги менен түшүндүрүлөт.

Илимий иштин объектиси – кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин маселелери.

- **Изилдөөнүн предмети** — изилденип жаткан эки тилдердеги сөздүктөрдө, чыгармаларда жана тексттерде анималисттик фразеологизмдердин стилистикалык, лексика семантикалык жана морфологиялык өзгөчөлүктөрүн салыштырып талдоо.
- **Изилдөөнүн максаты** – кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдерди структуралык жана семантика-стилистикалык жактан өз ара салыштыра иликтеп, бул боюнча эки тилдеги жалпылык менен айырмачылыкты аныктоо. Бул максатты жүзөгө ашыруу үчүн төмөнкүдөй милдеттер коюлат:
- Жалпы тил илиминде, түркологияда, анын ичинен кыргыз жана араб тилиндеги фразеологизмдерге тиешелүү жазылган илимий эмгектерге сереп салуу аркылуу изилдөөнүн багыттарын белгилөө;
- Кыргыз жана араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдерди жыйнап, белгилүү бир ирээтке келтирүү; эки тилдеги анималисттик фразеологизмдердин сөздүктөрүн түзүү;
- Эки тилдеги анималисттик фразеологизмдердин курамын аныктоо менен структуралык жактан топторго, топтордун ичинен типтерге жиктөө, алардын жаралуу, жасалуу ык-амалдарын аныктоо;
- Кыргыз жана араб тилинде жыйналып алынган анималисттик фразеологизмдерге лингвостатистикалык илик жүргүзүү;
- Эки тилдеги анималисттик фразеологизмдерди семантикасына карай топторго бөлүштүрүп, кепте туюндурган маанисине, көтөргөн жүгүнө, аткарган функциясына карата семантика-стилистикалык талдоолорду жүргүзүү;

Изилдөөнүн методдору. Ишибизде төрт милдетти (байкоо жүргүзүү, жалпылоо жана башка) аркалаган салттуу сыпаттоо методу жана тилдик бирдиктердин семантикасына ык койгон компоненттик илик жүргүзүү методдору бүтүндөй фразеологизмдердин табият-маңызын ачып берүүгө багытталса, аталган ык-амалдардын натыйжаларына таянган салыштырма методу аркылуу жүргүзүлгөн талдоодо салыштырылып жаткан тилдердеги фразеологизмдердин турпат жана мазмун жагынан жалпылыгы менен айырмачылыгы караштырылып, тиешелүү натыйжалар, теориялык жалпылоолор чыгарылды.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: Кыргыз жана араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдер алгач ирет салыштырылып иликтөөгө алынып, натыйжада, эки тилдеги

анималисттик фразеологизмдердин структуралык, семантикалык топторго жиктелип, алардын колдонулуш чөйрөсү, активдүүлүгү, стилдик табияты позициясынан териштирилгендигинде, лингвостатистикалык илик жүргүзүлүп, илимий тыянактар чыгарылгандыгында жатат.

Изилдөөнүн теориялык мааниси. Изилдөөдө берилген ар бир талдоо, анализдөө фразеологизмдердин структуралык, лексика-семантикалык табиятын андан ары так жана кеңири аныктоого өбөлгө түзүп, андан чыгарылган корутунду-тыянактар, теориялык табылгалар кыргыз жана араб тилдеринин фразеологиясын окуп-үйрөнүүгө кеңири жол ачары, мындай багыттагы изилдөөлөргө теориялык негиз болору, ошондой эле жалпы эле фразеология теориясын байытууга белгилүү бир деңгээлде аталган проблема боюнча изилдөө иштерин жандантууга мүмкүнчүлүк түзөрү анык.

Изилдөөнүн практикалык мааниси. Илимий иштеги фактылык материалдар менен теориялык жоболорду ЖОЖдордо араб тилдеринин салыштырма грамматикасы, лексикология, фразеология, стилистика ж.б. ушул өңдүү предметтерди окутууда кеңири пайдаланууга болот. Муну менен катар эки тилдин салыштырма-тектештирме лексикологиясын иштеп чыгууга жана котормо, түшүндүрмө, фразеологиялык сөздүктөрдү түзүүгө көмөк көрсөтө алат деген ойдобуз.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

Негизи эле фразеологизм анын ичинен кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдер татаал түзүлүштө, ошондой эле алардын окшоштуктары жана айырмачылыктары бар, ошондуктан бирдиктүү функционалдык өңүттөн атайын салыштырма-типологиялык изилдөөнү талап кылыт.

- Эки тилдеги анималисттик фразеологизмдерди структуралык жактан алганда, алардын түгөйлөрүнө жана маанилерине карап, толук дал келгендер, жарым-жартылай дал келгендер жана дал келбегендер деп бөлүштүрүүгө болот;
- Маанилеш анималисттик фразеологизмдер эки тилде арбын учурайт, бирок алардын баарын тең эле окшош кароого болбойт, жалпысынан маанилеш болгону менен, семантика-стилистикалык мааничелери, боёкчолору боюнча өз ара айырмаланышат;
- Эки тилде тең анималисттик фразеологизмдер, негизинен, сүйлөшүү жана көркөм стилде колдонулат; колдонулуу жигердүүлүгү жагынан көөнөрүүгө учурап, пассивге өтүп бараткан анималисттик фразеологизмдер эки тилде тең кездешет;
- Сыңарларнын саны боюнча, эки тилде тең эки, үч сыңарлуу түрмөктөр басымдуулук кылат; кыргыз тилинде сегиз сыңарлуу фразеологизмдер кездешсе, араб тилинде он, он эки сыңарлуулар да бар;
- Эки тилдеги анималисттик фразеологизмдер адамдын ички-сырткы сыпат- сапатын, мүнөзүн билдирүүчү касиетке ээ, айрыкча адам мүнөзүн чагылдыруучу фразеологизмдер ойду курч, таасирдүү, образдуу кылып көрсөтө алат жана алар өз ичинен структуралык, семантикалык

топторго бөлүнөт;

➤ Адамдын оң сапатын туюндурган фразеологизмдерге салыштырмалуу терс сапатты билдирген фразеологизмдер эки тилде тең басымдуулук кылат жана сандык жактан көптүгү, семантикалык табиятынын түрдүүлүгү, өтө образдуу, таасирдүүлүгү менен айырмаланат.

➤ Кыргыз жана араб тилдеринин фразеологиялык корунда ар бир мүнөт, саат, күн, ай, жылды билдирүүдө жан-жаныбарлар катышкан фразеологизмдер аркылуу абдан таасын бере алган сөз каражаттары орун алган.

Иштин көлөмү жана түзүлүшү. Иш киришүүдөн, төрт баптан, корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат.

Биринчи бап «Изилдөөнүн теориялык негиздери (илимий адабияттарга сереп)» деп аталып, анда фразеологизмдердин жалпы тил илиминде, түркологияда жана кыргыз тил илиминде, араб тил илиминде изилденишине сереп салып, белгилүү окумуштуулардын эмгектерин белгилеп көрсөтүү менен, аларда козголгон маселелерге, проблеманын маңызын, өзөгүн көрө билген урунттуу ойлорго өзгөчө көңүл бурулду. Ш. Балли С. Абакумов, В. Виноградов, А. Бабкин, Н. Шанский, түркологияда С. Кенесбаев, Ш. Рахматуллаев, К. Мамедова, кыргыз тил илиминде Ж. Осмонова, А. Назаров, Ж. Мукамбаев, Р. Эгембердиевдердин ошондой эле Азыркы кыргыз тилинде фразеологизмдерди салыштырма планда изилдөө жүргүзүшкөн Н. К. Абдыракматованын «Фразеологиялык бирдиктердин тил аралык транспозициясынын өзгөчөлүктөрү» (Ч. Т. Айтматовдун «Кылым карытар бир күн» романын кыргыз тилинен немис тилине которуудагы лингвомаданий өзгөчөлүктөр) аттуу диссертациясы, Г. Ж. Жамшитова «Кыргыз жана орус тилдериндеги этиштик фразеологизмдер жана алардын лексикографиялык сыпаттамасы» аттуу эмгеги, К. У. Кыдыевдин «Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы фразеологизмдерди салыштырма планда изилдөө» (орус жана кыргыз тилиндеги тексттеринин материалында) аттуу кандидаттык диссертациясы, У. Д. Камбаралиева «Дүйнөнүн концептуалдык сүрөтүндө темпоралдык категоризация (орус жана кыргыз тилдеринин материалында)» аттуу эмгеги, Б. Нарынбаеванын «Француз жана кыргыз тилдеринин фразеологиялык дүйнө сүрөтү» деген темадагы докторлук диссертациясында каралган. М.Б.Жаманакова «Кыргыз жана англис тилдериндеги этиштик фразеологизмдер (Т. Касымбековдун чыгармаларынын материалында)» (2011); Ч. Т. Абдыраева «Кыргыз жана англис тилдериндеги адамдын кулк-мүнөзүн билдирген фразеологиялык бирдиктерге салыштырма-семантикалык анализ (Уолтер Мейдин котормосундагы «Манас» эпосунун материалдары боюнча)» (2012). Ф. Т. Андашева «Фразеологизмы – зоонимы в немецком и кыргызском языках» (2012) П. С. Эстебесова «Кыргыз жана түрк тилиндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты» (2020) аттуу эмгектери кеңири талданды.

Араб тилиндеги фразеологизмдердин изилдениши, араб тилинин стилистикасынын илим катары түптөлүшүндөгү этаптар деген параграфта араб тил илиминдеги стилистиканын анын

ичинде чечендик өнөрдүн өнүгүү этаптары, классификациясы бөлүнүп көрсөтүлүп, төмөнкү эмгектерге сереп салынды: фразеологизмдерди топтогон эң биринчи түшүндүрмө сөздүк “Китап ал айн” كتاب العين Халил ибн Альфархади тарабынан жазылган эмгек болуп эсептелинет. Ибн Манзура тарабынан даярдалган “Лисаан аль араб” китеби дагы фразеологизмдерди камтыган алгачкы эмгектердин катарын толуктайт. Абд аль-Кахир аль-Журжаний (1009-1078 ж.ж.) – стилистикада андан мурдагы жазылган эмгектердин негизинде “Чечендиктин сырлары” (أسرار البلاغة) жана “Кереметтин далилдери” (دلائل الإعجاز) эмгектеринде стилистиканын негизги принциптерин баяндаган. Көрүнүктүү илимпоз Абдалкахир Джурджанинин өзүнүн эмгектеринде араб «чечендик илимине» кайрылып, лексикалык маанилердин (маани алкалимат) айкалышы жана грамматикалык маанилер менен «шайкештик» маселелери (маани ан-нахв) сөз жаратуу, билдирүүлөрдү куруу процессине байланыштуу маселелери каралган.

Аз-Замахшари (1075-1143 ж.ж.) – Өзүнүн “Чечендиктин негиздери (أساس البلاغة) китебинде аль-Журжаний койгон принциптерди тактайын деген жана “аль-Кашшаф” китебинде Курандын чечендик жаатындагы кереметин баяндап кеткен. Аз-Замахшарий китебинин кириш сөзүндө Куранды чечмелөөчү фикх илиминен же грамматикадан же лексикологиядан же адабияттан чебер болуусу жетиштүү эмес экенин айтат. Балким, эң маанилүү илимдерден болгон “аль-Маъаний” жана “аль-Байан” илимдерин өздөштүрүүсү шарт дейт.

Бул жолдо ошол доордун адабиятчылары, сынчылары жана акын-жазуучуларынын ролу чоң экенин эске салышыбыз керек. Алардан: аль-Жахиз, ибн Кутейба, ибн аль-Асир, Абу Хилал аль-Баскари, аль-Кайравани ж.б. Алар эмгектеринде кептин, чыгармалардын көркөмдүүлүгүн, кооздугун баяндап, айыптарын сындап келишкен. Ас-Саккакий (1169-1229 ж.ж.) – “илимдердин ачкычы” (مفتاح العلوم) эмгегинде стилистикага арналган бабта илимди терең баяндап, кийинки аалымдарга жол көрсөткөн. Стилистиканы илим катары негиздөөчү деп да айтылат.

Араб окумуштуулары изилдей элек араб фразеологизмдериндеги көп деген маселелерди изилдөөдө орус окумуштуулары В. М. Морозова, В. Д. Ушаков, Г. Ш. Шарбатовдун эмгектерин жана кенири популярдуулукка ээ болгон советтик жана орусиялык көрүнүктүү чыгыш таануучулардын бир катар эмгектерин бөлүп көрсөтүү зарыл. В. Е. Шагал “Структурно-семантические характеристика предложения в арабской языке” 1958. А. Г. Белова “Введение в арабскую филологию”. А. Г. Белова Эссе история арабского языка 1999. А. Г. Белова Исторический морфология арабского языка 1994. В. М. Белкин Арабская лексикология. 1975. Ю. П. Губанов “Арабская лексикология и фразеология.” 1978. В. С. Морозова “Структурно-семантическая характеристика современных арабских фразеологизмов” 1985.

Жыйынтыктап айтканда, араб тил илиминде орто кылымдардагы бай лексикографиялык адабиятта тарыхый жана салыштырма изилдөөлөргө негиз боло ала турган өтө баалуу лексикалык жана фразеологиялык материалдар камтылганы белгилүү. Ошондуктан, араб тилинин фразеологизмдери абадан терең изилдөөгө өтө муктаж.

Бул бап төрт бөлүмгө бөлүнүп берилген жана фразеологизмдердин теориялык маселелери жетишерлик деңгээлде чагылдырылды. Жогорудагы эмгектер теориялык жөлөк катары пайдаланылды.

Экинчи бап «Изилдөөнүн материалдары жана методдору» деп аталып, бул бапта изилдөөнүн негизин түзгөн материалдар, изилдөөдө колдонулган илимий методдорго токтолдук.

Биздин изилдөө ишибиздин биринчи бөлүмүндө жалпы тил илими, орус тил илими, түркология жана кыргыз жана араб тил илиминдеги фразеологиялык түрмөктөрдү изилдөө абалы баяндалат. Ар бир бөлүмдө бул тармакта изилдөө жүргүзгөн окумуштуулардын иши жана алар караган маселелер жөнүндө жалпы маалымат берилет. Алардын эмгектерин биз өз изилдөөбүздө таяныч катары колдонгонубузду белгилей кеткибиз келет.

Ишибиздин теориялык негизин Осмонова Ж. (2007), Сапарбаев А. (1997), Усубалиев, Б. (2006), Фавзи А.М., Шкляр В.Т. (1989). Шүкүров Ж. (1956). Эгембердиев Р.(2007) Эстебесова П.С. (2021), Э.Абдулдаев (1990), Баранов Х.К.(2000), Борисов В.(1967) Мухаммед Мухаммед Давуд (2003), Мухаммед Исмаил Хусейин Саид(1996), жана башкалардын эмгектери түздү. Ошондой эле кыргыз жана араб тилиндеги адабий чыгармалардан: С. Каралаевдин варианты боюнча “Манас” эпосу («Манас» эпосу 2010) Кедейкан Олжобай менен Кишимжан-түз. Т. Казиев; жалпы ред. А. Акматалиев (1997), Айтматов, Ч. Чыгармаларнын 8 томдук жыйнагы-түз. А. Акматалиев (2008), Касымбеков, Т. Сынган кылыч (1990), Станалиев, С. Чагылгандын көз жашы. Касым Тыныстанов (2022), Усубалиев, Б. Ш. Жомок (2024), макал-лакаптар, Аз-Замахшари (1075-1143 ж.ж.) الخليل بن أحمد الفراهيدي- /كتاب العين- /2007 ص, ريمون فالور. /مصدر من قدوم نابليون (1075-1143 ж.ж.) حتى رحيل عبد الناصر/ ريمون فالور (أساس البلاغة), Курани Карим жана Пайгамбардын асыл хадистерин, Ас-Саккакий (1169-1229 ж.ж.) – “илмидердин ачкычы” (مفتاح العلوم) эмгектери булак катары колдонулду.

Ишибизде бир нече метод колдонулду, биз аларды эриш-аркак, бирин экинчиси менен тыгыз байланышта урунууга умтулдук жана мындай аракетти изилдөө ишибиздин табияты талап кылды. Төрт милдетти (байкоо жүргүзүү, жалпылоо жана башка) аркалаган салттуу сыпаттоо методу жана тилдик бирдиктердин семантикасына ык койгон компоненттик илик жүргүзүү методдору бүтүндөй фразеологизмдердин табият-маңызын ачып берүүгө багытталса, аталган ык-амалдардын натыйжаларына таянган салыштырма методу аркылуу жүргүзүлгөн талдоодо салыштырылып жаткан тилдердеги фразеологизмдердин турпат жана мазмун жагынан жалпылыгы менен айырмачылыгы караштырылып тиешелүү натыйжалар, теориялык жалпылоолор чыгарылды.

Ишибизде лингва маданият проблемасына, этнолингвистикалык методуна да кайрылып, фразеологизмдерди аталган ык-амалдардын негизинде талдоого алдык. Салыштырып жаткан кыргыз жана араб тилдериндеги фразеологизмдер стилдик жактан да бир кылка эместиги эске алынып, стилистиканын методду колдонуп илик жүргүзүү аркылуу фразеологизмдерди шарттуу

түрдө үчкө: а) атоо маанисиндеги; б) китептик; в) оозеки – сүйлөшүү мүнөзүндөгү бөлүп кароо керектиги белгиленди.

Үчүнчү бап «Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин структуралык мүнөздөмөсү» деп аталып, ишибиздин бул бөлүмүндө кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин структуралык мүнөздөмөсү, өз ара байланыш типтери, сөз түркүмдөрүнө болгон карым-катышы, морфологиялык жактан түзүлүш үлгүлөрү иликтенип, фразеологизмдердин курамындагы компоненттердин санына ылайык өз ичинен топторго (эки компоненттүү, үч компоненттүү), топтордун ичинен типтерге (*зат атооч + зат атооч*, *зат атооч+этиш*, *зат атооч+сын атооч*, *зат атооч+этиш+зат атооч*, *тескерисинче этиш+зат атооч+зат атооч*, *зат атооч+этиш+зат атооч+этиш*, *этиш+зат атооч+этиш+зат атооч* ж.б.) бөлүштүрүлүү менен, фразеологизмдердин семантикалык бир бүтүндүк экендиги эске алынып, колдонулуш чөйрөсү, активдүүлүгү, стилдик табияты позициясынан, лексикалык талдоонун ык-амалына ылайык иликке алынды.

Эки тилдеги *зат атооч+зат атооч* тибиндеги түрмөктөр эки тилде тең арбын учураарына күбө болдук, кыргыз тилинде көбүнчөсүнүн эки компоненти тең уңгу түрүндө кездешти. Ал эми араб тилинде биринчи компоненти көбүнчө уңгу түрүндө келери, экинчи компоненти илик жөндөмөсүндө түзүлөрүн байкадык. Мисалы: *رأس الأفعى* (с.с. башы жыландын) бул жерде *رأس* (баш), *الأفعى* (жыландын) мааниси жамандыктын булагы. Кыргыз тилиндеги үч компоненттүү *жыландын башын көрсөтүү* фразеологизмине мааниси жактан жарым жартылай дал келет.

• **ЗАТ АТООЧ + ЭТИШ** жана **ЭТИШ + ЗАТ АТООЧ** моделиндеги анималисттик фразеологизмдер *эшек такалоо* түрмөгү «эч нерсе кылбай, иш бүтүрбөй бош жүрүү, убакытты бошко, бекерге өткөрүү» маанисин туюнтуп, маанилик жактан араб тилиндеги *نش الذباب* (с.с., чымын кубалоо), фразеологиялык каражатына дал келет. *Эшек такалоо / نش الذباب* (нашша зиббаб) *عد غريان*, (с.с.,карга саноо) тизмектери, кыларга иши жок бекерчиликти элестүү чагылдырып, терс баа, мааниде оозеки жана көркөм чыгармаларда кеңири кездешет: *Эми аны байкап калса, силер эшек такалап жүрөсүңөрбү дебейби?* (М.Т.); - *Кокуй – ой! Ушу жашка келип, мен шаарда эшек такалап жүрүпмүнбү?* (К.Ж.);

- *Эмнеге келбейт, үйдө эмне чымын уулайбы?* (эшек такалайбы?) (Т.А.).

Демек, биз бул туюнтмаларды эки тилдеги (кыргыз жана араб) толук маанилеш фразеологизмдердин катарына кошсок болот.

Курамы үч компоненттен турган кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдер

ЗАТ АТООЧ + ЗАТ АТООЧ + ЭТИШ жана ЭТИШ+ЗАТ АТООЧ+ЗАТ АТООЧ тибиндеги анималисттик фразеологизмдер

Жылан дегенде эле, дене-боюбуз дүркүрөп, чочуп, коркуп кетерибиз белгилүү болгондой, бирөөгө сес көрсөтүү, чочутуу же коркутуу үчүн жасаган аракетти таамай

туюндурган жыландын башын кылтыйтуу метафоралык фразеологизми, өтө элестүү, образдуу келип, эмоционалдык касиетке ээ.

- **قطع رأس الأفعى** (с.с. жыландын башын кесүү) жамандыктан кутулуп чыгуу, жаман нерселердин аягына чыгуу маанисин билдирип стилдин бардык түрлөрүндө колдонулуп келет.
- **ليس له جلد النمر** (лабаса лаху жылдин анамир) (жолборстун терисин жамантты) “аябай кыйноо, катуу кысымга алуу, ызалоо” маанисин туюндуруп кыргыз тилиндеги **ит өлүк кылуу, ит терисин башына каптоо** түрмөгүнө мааниси жагынан жакындайт.

Кыргыз жана араб тилдериндеги 4 компоненттүү анималисттик фразеологизмдер

- **Кой оозунан чөп албаган, أكل الفط لسانك** (с.с., мышык сенин тилиңди жеп кеттиби),
- **حصلت القطعة على لسان شخص** с.с., мышык анын оозуна кирип кетти) «кишиге өйдө карабаган, абдан жоош, момун, куулук - шумдугу жок, эч кимге жаманчылык кылбаган» маанисин билдирет: *Кой оозунан чөп албаган момун не бир адамдардын сөөгү ушу мүрзөдө чириген* (Осмоналиев).

Өгүз өлбөсүн, араба сынбасын эптеп-септеп, анчалык кыйналбай, катуулап киришпей, илең-салаң аракет менен маанисин билдирет. **Өгүз өлбөсүн, араба сынбасын,** - деди сары сакалчан (Баялинов). Араб тилинде жогорудагыдай эле *этиши+зат атооч+этиши+зат атооч* формасында кездешет:

- **تمخض الجمل فولد فأرا** (с.с., төө кыйналып жатып чычкан тууду) деген сөз айкашы чоң максаттарды коюп, бирок эч нерсе кылбаган адамдарды шылдыңдоо маанисинде колдонулат.

Кыргыз тилиндеги *зат атооч + этиши + зат атооч + этиши*, араб тилиндеги *этиши+зат атооч+этиши+зат атооч* моделиндеги фразеологиялык бирдиктер көбүнчө эки өзөктүү болоорун байкадык.

Төртүнүчү бап «Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-стилистикалык мүнөздөмөсү» деп аталды.

Кыргыз жана араб тилдериндеги фразеологизмдер, алардын ичинен жан-жаныбарларга, канаттууларга, курт-кумурскалардын аттарына байланыштуу фразеологиялык айкалыштардын семантикасына токтолсок, мында мифологиялык, диндик, фольклордук каада-салттардан, тотемдик көрүнүштөрдөн улам жан-жаныбарларга байланыштуу сөз айкаштары пайда болгондугун байкоого болот. Булардан адамдардын сырткы, ички туюмдарды, мүнөздөрдү жана мамилелерин, коомдогу орундарын билсек болот. Биз жогоруда айтып кеткендей, фразеологизмдер жөнөкөй сөздөргө караганда эмоционалдуу-экспрессивдүүлүк касиетке ээ, айтайын деген ойду ары курч, ары таасирдүү, ары образдуу кылып көрсөтө алат.

Биз да жогорудагы изилдөөчүлөрдүн пикирлерине таянып жана эки тилдеги (кыргыз жана араб) анималисттик фразеологизмдердин ички биримдигин, маани-мазмунун анализдеп, төмөнкүдөй топторго бөлүп кароону ылайык көрөбүз: **1. Кыргыз жана араб тилиндеги адамдын сырткы сыпатын билдирген анималисттик фразеологизмдер; 2. Кыргыз жана араб**

тилдериндеги адамдын ички касиет-сыпатын туюнткан анималисттик фразеологизмдер; 3. Кыргыз жана араб тилдериндеги мезилдик маанини, убакытты, сан-өлчөмдү билдирген анималисттик фразеологизмдер

4. 1. Кыргыз жана араб тилиндеги адамдын сырткы сыпатын билдирген анималисттик фразеологизмдер

Кыргыз жана араб тилиндеги адамдын сырткы сапатын билдирген анималисттик фразеологизмдер - адамдын сырткы көрүнүшүн, сырткы белгилерин, кебете-кешпирин, тулку-боюнун түзүлүшүн, кийген кийимин, жаш курак өзгөчөлүгүн ж.б.у.с. сырткы белгилерин туюндуруп, өз ичинен семантикалык топторго бөлүнөт.

- **Кыргыз жана араб тилиндеги адамдын сырткы сапатын билдирген анималисттик фразеологизмдер**

«Жакшынакай, татынакай, сулуу» маанисин туюнткан фразеологиялык түрмөктөр

- *Бото көз, аркар көз* «жоодураган, балбылдаган чоң көз».

Бостондун боз тамы бар, *бото көздүн* баары бар (элдик ыр). Жогорудагы сүрөттөөлөрдөн «*бото көз*», «*аркар көз*» фразеологизмдери көзгө урунат. Бул тизмектерде салыштырмалуу сулуулукту таамай чагылдырары айкын көрүнүп турат. Ушул эле аркар көз фразеологизмине сыңарлаш болуп араб тилиндеги төмөнкү мисалды карасак болот:

- *عيون المهابة*-(с.с., аркар, элик көз), *ألمح من الغزال* (с.с., маралдан дагы сулуу) «сулуулук, татынакайлык» маанисин араб элинде *غزال* (марал) лексемасы түзөт.

«Күчтүү, алп, дени сак» маанисинде колдонулган фразеологиялык туюнтмалар: *Бука белиндей моюн* -моюнунун жоондугу буканын белиндей жоон, күчтүү моюн түрмөктөрүн Манас эпосундагы төмөнкү саптардан кездештире алабыз.

Моюну бука белиндей,

Он тартканда деми бар

Улуу-Белдин желиндей (СО, 2, 185).

أشد من فيل (с.с., арстандан дагы эр жүрөк), *أشجع من نيث*. (с.с., арстандан дагы эр жүрөк), *لأن الأسد أشد الحيوانات شراسة وأشجعها* (с.с., арстандан дагы эр жүрөк), *أحمى من أسد النمر* (с.с. жолборстун чабуулунан сактан) тизмектерин киргизебиз.

4. 2. Кыргыз жана араб тилиндеги адамдын ички касиет-сапатын туюндурган анималисттик фразеологизмдер

- **Өтө бышык, тың, чыйрактыкка, чыдамдуулукка байланыштуу фразеологизмдер**
- Адамдагы тың, бышык, чыйрактык сапаттар жоокерчилик жана көчмөндүү турмушту башынан өткөрүп, ар кандай кыйынчылык турмушка бышкан кыргыз элинин улуттук менталитетине таандык негизги касиет-сапаттардын бири. Буга байланыштуу *алдына ат салдырбаган, аттын кулагы менен тең ойноо, ат ойнотуу, биттин ичегисине кан куйган, ит жандуу, жабылуу кара инген, аттанып түшүү, балыкка тил, дөңгөчкө жан киргизүү, жыландын тилин бшлүү, текенин өтүндөй.*

- له سبع ارواح مثل القطط (с.с., анын мышыкка окшоп жети жаны бар), قط ب 9 ارواح (с.с. тогуз жандуу мышык), قلبه قد قلب جمل (с.с., жүрөгү төөнүн жүрөгүндөй) ж.б. фразеологиялык бирдиктерди кездештиребиз.

Жоош, момундукка байланыштуу фразеологиялык бирдиктер

Эч кимге зыян кылбаган, бирөөгө катуу сүйлөбөгөн, куулук-шумдугу жок, токтоо, эч нерсе менен иши жок ток пейил адамдарга таандык жооштук, момундук сапаттарды чагылдырган *койдон жоош, кой оозунан чөп албаган*, بقرة الحلوب (с.с., саан уй), اللى عنده لسان اركبه حصان (с.с., жумшак тилдүү адам ат миндирет) фразеологиялык тизмектерин кездештиребиз.

Сергектик, зиректик, сактыкты чагылдырган фразеологизмдер

• Бул фразео-семантикалык топко, *бөрүнүн көзүн жеген, куш уйку, чычканга кебек алдырбаган, бөдөнөдөн куйрук чыгарган*, احزَمُ مِنَ الجرباء (с.с. хамелеондон күчтүү же өжөр), عنيد كالبعغل (с.с. кумурсканын тизесиндей), مثل ركبتى النمل (с.с. кумурскадан сак) أخزصنُ مِنْ نملة (с.с. качырдай өжөр), عنز و طارت (с.с., учкан эчки), احمى من أنف الأسد (с.с. арстандын мурдундай), ж.б. фразеологиялык түрмөктөрүн киргизебиз.

Адамдагы терс сапатты туюндуруучу фразеологизмдер

Акылсыз, макоо, аңкоолукка байланыштуу фразеологиялык туюнтмалар

Кыргыз адабий тилинин корунда, ошондой эле араб тилинде адамдардагы терс мүнөз, сапаттарды көрсөтүүчү фразеологиялык айкалыштар оң мүнөз, сапаттарды туюнткан фразеологизмдерге салыштырмалуу көптүгү жана стилистикалык боёктуулугу, стилистикалык баалоочулук касиетинин молдугу менен айырмаланат.

- *Эшектин мээсин жеген, эшек мээ, тоок мээ* ал эми араб тилиндеги *أحمقٌ مِنْ نعامة* (с.с. акылсыз төө куш), *ملتوية*, *قذرة*, *افعل شيئاً بلا مبالاة*, *مثل مخلب الدجاج* (с.с., тооктун таманындай б.а. этиятсыз, шалаакы), *دجاج يضحك- غبي*, *سخيف*, *مضحك* (с.с., күлкүчү тоок-келесоо, макоо маанисинде).
- *أنا لا أعتقد هذا، انه حمار غبي* (с.с., эшектей акылсыз). *من يستطيع إفاقته أخرج من هنا أيها الحمار الغبي* (Мен аны акылсыз эшек деп ойлобойм) (-Бул адамды ким ойготту, жогол бул жерден, акылсыз эшек!)
- *جسم بغل و عقل سخل* (с.с., денеси чымчык), *أجسام الجمال و عقول العصافير* (с.с., денеси качыр, акылы бөжөк).

Арамзалык, куулук, митайымдыкка байланыштуу фразеологизмдер

• Кыргыз жана араб тилинин фразеологиялык корунда арамзалык, куу, митайымдык сапаттарга байланыштуу бир топ эле фразеологизмдер бар. Алар: *жылан өлтүрөйүн десе, таш алып бербеген; түлкү тиштемей, түлкү куумай, ичтен чыккан ийри жылан*; *ак койдон аңкоо, боз койдон момун*; *إِنَّمَا هُوَ ذَنبُ الثَّغْلِبِ* (с.с., чындыгында ал түлкүнүн куйругу), *تحت جلد الضان قلب الأذ و ب جاء* (с.с., койдун терисин жамынган бирок жүрөгү карышкырдыкы), *بقرتي حمار* (с.с., эшек мүйүзү менен келди).

Бузукулук, чагымчылдыкты, көралбастыкты, ичи тардыкты адилетсиздикти

чагылдырган фразеологиялык бирдиктер

Адамдагы бузукулук, чагымчылдык касиет-сапаттын түпкүрүндө ичи тардык, көралбастык, кара ниеттик, адилетсиздик, кыянатчылдык жатары бештен белгилүү. Мына ушул бузукулук, чагымчылдыкка байланыштуу *ит куйругун түйүштүрүү*, *ит ыркырак кылуу*, *кара чычкан аралатуу*, *ала койду бөлө кыркуу*, *ичтен жеген курттай*, ركض القط الأسود-قطع العلاقات, الودية والشجار (с.с., кара мышык чуркатуу б.а. достук мамиленин бузулушу, чыр-чатакты *бахшоо*). أخون من ذئب (с.с. ачуулуу карышкырдан дагы кара ниет). ذئب (с.с., карышкырдан дагы чыккынчы), العين توصل الجمال للقصور والرجال للقبور (с.с., көз төөнү казанга, эрди кабыра жеткирет).

Кыргыз жана араб тилдериндеги мезгилдик маанини, убакытты, сан-өлчөмдү, адамдын жаш курагын туюндуруучу фразеологиялык анималисттик фразеологизмдер

Эки эл тең көчмөн турмушта жашап, мал баккандыктан, убакытты элдик өлчөөлөр, белгилүү бир жашоо образы менен аныкташкан. Мисалы: *Бээ саам*-бээни сагандын ортосундагы убакыт. Болжолдуу түрдө бир жарым, эки саатка барабар. فواق نافة-төө сааганча деп которулуп өтө кыска убакытты билдирет. Себеби, төөнү өтө аз ылдамдыкта саап бүтөөрү бизе белгилүү. *Куш тилиндей*: кичинекей, тырмактай, аз гана. *Куш тилиндей* бир нерсе тийген го колуна. (ركب ذئب البعير с.с., төөнүн куйругуна минүү., б.а. бир нерсенин эң аз бөлүгү). رفض أن (يركب ذئب البعير, و طالب بجمته كاملا (Ал төөнүн куйругун минип калуудан баш тартып толук укугун талап кылды).

Жыйынтыгында, бизди курчап турган жаныбарлар дүйнөсүнө байкоо жүргүзүүдө, эки тилдеги жаныбарларга байланышкан 400дөн ашуун (кырг. – 275, араб. – 204) фразеологизм бар экендиги белгилүү болду.

Корутунду

- Кыргыз жана араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдердин көпчүлүгү метафоралык-метонимиялык ык-амалдын негизинде жаралып, стилистикалык табияты, колдонулуш чөйрөсү боюнча оозеки сүйлөшүү жана көркөм стилге таандык.

- Фразеологизмдерди түзүп турган компоненттеринин саны боюнча эки тилде тең эки, үч компоненттүү түрмөктөр басымдуулук кылат, т.а., эки компоненттүү фразеологиялык туюнтмалар (кырг. – 84, араб – 65) - 149 болсо, үч компоненттүү тизмектердин саны (кырг.– 87, араб– 48) – 135. төрт компоненттүү тизмектердин саны (кырг.–14, араб– 11) – 25.

- Фразеологиялык каражаттарды сөз түркүмдөрү боюнча типтерге бөлүштүрүүдө, эки тилде тең зат атооч+зат атооч; зат атооч + зат атооч + этиш тибиндеги фразеологизмдер арбын кездешет, т.а., зат атооч+зат атооч моделиндеги фразеологиялык түрмөктөрдүн саны (кырг. – 22; араб – 19) 41ге жетсе, зат атооч+зат атооч+этиш тибиндегилердин саны (кырг. – 39, араб– 18) – 57)

- Эки тилдеги формалык жана маанилик жактан, т.а., тилдеги мааниси, стилистикалык багыты, лексикалык составы, грамматикалык түзүлүшү боюнча бири-бирине шайкеш келип, толук дал келүүчүлүктү түзгөн фразеологизмдер бар.

• Эки тилдеги (кыргыз жана араб) жарым – жартылай гана дал келүүчүлүккө ээ болгон түрмөктөр эки тилде арбын учурайт.

• Кыргыз жана араб тилдеринде формалык жактан да, маанилик жактан да бири-бирине дал келбеген, бир гана тилде кездешкен фразеологиялык бирдиктер да өтө арбын, бул эки элдин этномаданияты, географиялык шарты жана эки тилдин тектеш эмес тилдерден болгондугу менен түздөн түз байланыштуу.

• Анималисттик фразеологизмдер адамдын ички-сырткы касиет-сапатын, мүнөзүн, өз ара мамилесин билдирүүчү касиетке ээ болуп, адамдардын жашоо тиричилигинде көбүрөөк колдонулат, айрыкча адам мүнөзүн чагылдыруучу фразеологизмдер ойду курч, таасирдүү, образдуу кылып көрсөтө алат.

• Адамдын сырткы сапатын билдирүүчү фразеологиялык түрмөктөр, анын сырткы көрүнүшүн, кебете-кешпирин, тулку-боюнун түзүлүшүн, кийген кийимин ж.б.у.с. сырткы белгилерин туюндуруп, сандык жактан да, сапаттык жактан да ички сапатты билдирүүчү түрмөктөрдөн бир топ эле алсыздык кылат.

• Адамдын ички касиет-сапатын туюнткан фразеологизмдер – адамдын сыртынан сезип-туя албаган, көрө албаган анын жеке ички дүйнөсүнө гана таандык-сапаттарын чагылдырып, мында адамдын терс касиет-сапатын билдирген фразеологиялык каражаттар, оң мүнөз, сапатты туюнткан фразеологизмдерден сандык жактан көптүгү, семантикалык табиятынын түрдүүлүгү, стилистикалык баалоочулук касиетинин молдугу, өтө образдуу жана таасирдүүлүгү менен айырмаланат.

• Кыргыз жана араб тилдериндеги убакыт-мезгилди, сан-өлчөмдү туюндурган туруктуу анималисттик сөз айкаштары арбын эле учурайт, алар кандайдыр бир көркөмдүк зарылдыктан эмес, турмуштук муктаждыктан, талаптан жаралган.

• Кыргыз жана араб тилдериндеги убакыт-мезгилди, сан-өлчөмдү туюндурган туруктуу анималисттик сөз айкаштарынын ортосунда жалпылык да, ошондой эле айрымачылык да бар. Мындагы айрымачылык эки элдин жашоо ыңгайындагы, географиялык орун алуусундагы өзгөчөлүк менен шартталат.

Эки элдин этномаданияты, географиялык шарты жана эки тилдин тектеш эмес тилдерден болгон себебинен кээ бир жаныбарлар бир гана тилде колдонулаарын байкадык.

Убакыттын тардыгына байланышуу жогоруда ар бир бөлүмгө кыскача гана токтолуп өттүм. Көңүл бурганыңыздар үчүн чоң рахмат!

Төрага проф. м.а. Б. Ж. Усмамбетов: — диссертанттын билдирүүсүн уктуңуздар, буга чейин аталган диссертациялык иш менен таанышып чыккансыздар. Эми иш боюнча суроо, жоопко өтсөк.

Филология илимдеринин кандидаты, доц. м.а. Момуналиев К. М.:

1-суроо. Эмне үчүн анималисттик фразеологизмдерди тандап калдың?

Буудайбекова Э. Ш.: Акыркы кездерде анималисттик фразеологизмдер көп

илимпоздордун кызыгын арттырып, жаңы илимий изилдөөлөр жаралууда. Бул бир. Экинчиден, кыргыз менен араб эли көчмөндүк турмушту баштарынан бирдей кечиришкен улуттар, андыктан жан-жаныбарлар орчундуу орунду ээлери белгилүү. Ушул жагдай эки элде, тилде кандайча чагылдырылган-мына ушул маселе да кызыгууну туудурду. Анан илимий жетекчим Бейшенбай Шеңкеевич менен кеңешип, аталган тема тандалып алынган.

2-суроо. Метафора менен фразеологизмдердин айрымасы эмнеде?

Буудайбекова Э. Ш.: Фразеологизмдер менен метафоралар көркөм экспрессивдүүлүккө тиешелүү, алардын аркасында сөз түркүн түстүү жана кулакка жагымдуу болот. Алардын айырмасын аныктоо өтө кыйын, анткени алар окшош касиеттерге ээ.

Фразеологиялык бирдикти – түрдүү сөздөр менен өзгөртүүгө болбойт, ал эми метафора – каймана мааниде колдонулган сөз. Аларды кантип айырмалоого болот?

Эгер метафора сөзгө, ал эми фразеологизм бүтүндөй туруктуу сөз айкашына мүнөздүү, т.а., метафора бир эле компоненттен (сөздөн) турса, фразеологизмдер эки же андан көп сөздөрдүн туруктуу бирдигинен турат. Метафора да, фразеологизмдер да образдуулук касиетке ээ, бул белги-алардын окшоштук жагына кирет. Буга карап, экөөнү бирдей деп бир категорияга киргизип, териштирүү да орун алып келген. Мазмуну жагынан фразеологизмдер кененирээк келип, образдуулугу күчтүүрөөк болобу деп ойлойбуз. Муну дагы бир айрымачылык катары карасак болот.

Филология илимдеринин кандидаты, проф.м.а. А. Т. Карымшакова:

1-суроо: Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдерди салыштырып изилдеп жатканда эң көп кайсы жаныбарга байланыштуу кыргыз тилинде жана эң көп кайсы жаныбарга байланыштуу араб тилинде бар экен, себеби эмне деп ойлойсуз?

Буудайбекова Э. Ш.: Жаныбарлар дүйнөсүнө байкоо жүргүзүүдө, *төө* менен *жылкы* тээ атам замандан бери эле атайын көчмөндөргө энчиленип берилгендей туюлат, буга кыргыз жана араб тилдериндеги аталган жаныбарларга байланыштуу жаралган фразеологизмдердин арбындыгы айкын күбө боло алат. Кыргыз элинде *итке* байланыштуу түрмөктөр көп кездешип, көбүнчө терс эмоция, маанини туюнтарын, ал эми араб элинде *эшек, өгүз, тоок* лексемасынан түзүлгөн туюнтмалар кыргыз тилине салыштырмалуу көбүрөөк колдонулуп терс маанини билдирсе, *мышыкка* байланыштуу фразеологизмдер көп колдонулуп, оң да, терс да бааны, маанини билдирери белгилүү болду. Ал эми кыргыз тилинде *жолборс* лексемасы көбүрөөк колдонулса, араб тилинде *арстанга* байланыштуу оң эмоцияны билдирүүчү фразеологизмдер көбүрөөк экендигине күбө болдук.

2-суроо: Араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдерди кандай ыкма менен чогулттуңуз?

Буудайбекова Э. Ш.: Бүгүнкү күндө фразеологизмдер деп биз атап жүргөн тил каражаттарын изилдеген тил илиминин бир сферасы болгон-фразеология илими батыш тил илиминдегидей эле араб тил илиминде да өз алдынча илим же тармак катары калыптана элек. Анималисттик

фразеологизмдер эмес, негизи эле фразеологизмдер терең изилденген эместигин байкадык. Ошондуктан материал топтоо үчүн өтө көп убактымды короттум. Тактап айтканда, 5 жыл топтодум десем жаңылышпайм. Көп деген чоң көлөмдөгү сөздүктөрдү, чыгармаларды окуп чыгып, бир китептен бирден, экиден гана анималисттик фразеологизм тапкан учурлар кездешти.

Филология илимдеринин кандидаты, доц. Т. У. Уметалиева:

1-суроо: Анималисттик фразеологизмдер менен соматикалык фразеологизмдердин айырмасы, мисалдардын негизинде атап бер?

Буудайбекова Э. Ш.: Фразеологизмдер экиден кем эмес сөздөрдүн тизмегинен турат. Ошол тизмектеги компоненттин бири жаныбарды туюнтса, анималисттик фразеологизмдер деп аталат. Ал эми курамында көз, мурун, бет, ооз, тил, тиш, кол, бут сыяктуу дене бөлүктөрүнүн аталыштары катышкан фразеологизмдер соматикалык фразеологизмдер деп аталат. Мисалы: *ат тезегин кургатпай, чар көпөлөк айлануу* анималисттик фразеологизм болсо, *эки көзү чанагынан чыгуу, бармагын тиштөө* соматикалык фразеологизм болуп эсептелинет.

2-суроо: Диссертациялык иштин практикалык баалуулугу эмнеде?

Илимий иштеги фактылык материалдар менен теориялык жоболорду ЖОЖдордо араб тилдеринин салыштырма грамматикасы, лексикология, фразеология, стилистика ж.б. ушул өндүү предметтерди окутууда кеңири пайдаланууга болот. Муну менен катар эки тилдин салыштырма-тектештирме лексикологиясын иштеп чыгууга жана котормо, түшүндүрмө, фразеологиялык сөздүктөрдү түзүүгө көмөк көрсөтө алат деген ойдобуз.

3-суроо: Араб тилинде соматикалык фразеологизмдер бар бекен?

Буудайбекова Э. Ш.: анималисттик фразеологизмдерге караганда соматикалык фразеологизмдер басымдуу кылаарын байкадым. Мисалы: ضَعِيفُ الْقَلْبِ [daeifu-l qalb] алсыз жүрөк, мааниси эрксиз, коркок. قَاسِي الْقَلْبِ [qasi-l-qalb] т.т. ырайымсыз жүрөк, мааниси таш боор, жүрөксүз. قَوِي الْقَلْبِ [qawiyu-l-qalb] т.т. күчтүү жүрөк, мааниси кайраттуу, күчтүү, кыйын.

Жакынкы жана Орто Чыгыш өлкөлөрүнүн филологиясы кафедрасынын араб тили боюнча ага окутуучусу Т. Мамырбаев:

1-суроо: Кыргыз тилине тектеш түрк тилдеринде араб тилдеринин фразеологизмдерин изилдеген илимий эмгектер бар бекен? Эгерде бар болсо, сиздин илимий ишиңизге дагы көбүрөөк жардамы тиймек экен.

Буудайбекова Э. Ш.: Улуттук китепканадагы жана көп деген электрондук китепканалардан издеп көрдүм, тилекке каршы, таба алган жокмун. Тектеш тилдерден андай изилдөөлөрдү учураган жок. Ал эми тектеш эмес тилдерден тажик жана орус тилдеринде жазылган изилдөөлөрдү окуп чыктым жана кээ бир материалдарды ишимде колдондум.

Филология илимдеринин кандидаты, доц. м.а. Г. Э. Садыралиева:

1-суроо: Негизинен анималисттик фразеологизмдер жана зооним фразеологизмдер деген дагы бар, сиз эмне үчүн анималисттик фразеологизмдерди тандап алдыңыз?

Буудайбекова Э. Ш.: Зооним боюнча айтсак, бул термин лингвистикада ХХ кылымдын

60-жылдарында кирген экен. Подольская өзүнүн сөздүгүндө, зооним-бул үй жаныбарлар, зоологиялык бакчадагы, цирктеги, жапайы же эксперименталдык жаныбарлардын лакап аты болуп берилет. Ал эми Куражова зоонимди жаныбарлардын аттарына түздөн-түз тиешелүү деп эсептейт. Курбанов өз эмгегинде зоонимге салыштырмалуу анимализм кеңири түшүнүктү билдирет жана өзүнө зооним терминин камтыйт деп эсептейт. Көп деген эмгектерди окуп чыгуунун жыйынтыгында зоонимдер катышкан фразеологизмдер эмес, кеңири түшүнүктү камтыган анималисттик фразеологизмдерди тандап алдык.

2-суроо: Жеке эле түрк тилдеринде эмес, негизи эле араб фразеологиясын салыштырып жазылган илимий иштер бар бекен?

Буудайбекова Э. Ш.: Бул суроо боюнча биринчи бапта тереңирээк берилген. Араб окумуштуулары изилдей элек араб фразеологизмдериндеги көп деген маселелерди изилдөөдө орус окумуштуулары В. М. Морозова, В. Д. Ушаков, Г. Ш. Шарбатовдун эмгектерин жана кеңири популярдуулукка ээ болгон советтик жана орусиялык көрүнүктүү чыгыш таануучулардын бир катар эмгектерин бөлүп көрсөтүү зарыл. В. Е. Шагал “Структурно-семантические характеристика предложения в арабской языке” 1958. А. Г. Белова “Введение в арабскую филологию, Эссе история арабского языка 1999, В. М. Белкин Арабская лексикология 1975. Ю. П. Губанов “Арабская лексикология и фразеология.” 1978. В. С. Морозова “Структурно-семантическая характеристика современных арабских фразеологизмов”. 1985. З. И. Исмаилова “Структурно-семантическая характеристика фразеологии современного арабского литературного языка в сопоставлении с аварским и русским языками” (на материале фразеологизмов с компонентами, обозначающими части тела) эмгектерди белгилеп кетсек болот.

Филология илимдеринин доктору, проф. м.а. Б. Ж. Усмамбетов:

1-суроо: Кыргыз тилинде итке байланыштуу фразеологизмдер көп кездешээрин билебиз, араб тилинде кайсы жаныбарга байланыштуу фразеологизмдер көп кездешет экен?

Буудайбекова Э. Ш.: Аябай кызыктырчу суроо болду. Кыргыз тилинде итке байланыштуу фразеологизмдер көп кездешээри маалым, ал эми араб тилинде мышыкка байланыштуу фразеологизмдер көптүк кылыт жана алардын дээрлик көпчүлүгү оң сапаттарды билдирет. Мунун себеби мышык жаныбары ислам дининдеги эң сүйүктүү жаныбар болуп эсептелинет. Пайгамбарыбыз Мухаммед алейхи салам да мышыкты аябай жакшы көргөн жана ал көп деген хадистерде баяндалып калган.

Филология илимдеринин кандидаты, доц. П. С. Эстебесова:

1-суроо: Семантикалык топторго бөлүштүрүүдө анализдеп туруп бөлүштүрдүнүзбү же башка эле адабияттардан пайдаланып бөлүштүрдүнүзбү?

Буудайбекова Э. Ш.: Аябай жакшы суроо болду, сурооңузга ырахмат. Жогорудагы 1-бапта айтылып өткөн изилдөөчүлөрдүн пикирлерине таянып жана эки тилдеги (кыргыз жана араб) анималисттик фразеологизмдердин ички биримдигин, маани-мазмунун анализдеп, ошондой эле ушул өңүттө жазылган илимий иштерге сереп салуу аркылуу семантикалык топторго бөлүштүрүп

алдык.

Төрага проф. м.а. Б. Ж. Усмамбетов: Урматтуу бүгүнкү Буудайбекова Эльнуранын талкуусуна катышып жаткан кафедра мүчөлөрү, анда эмесе, суроо жок болсо, талкууга өтсөк. Илимий жетекчиси проф. Б.Ш Усубалиевге берилет.

Филология илимдеринин доктору, проф. Б. Ш. Усубалиев:

Урматтуу кесиптештер, мен кыска эле айтайын. Бул эмгек негизинен этнологиялык жактан дагы, философиялык жактан дагы, лингвистикалык жактан дагы керек болсо, саясий жаткан дагы аябай актуалдуу маселелердин бири болуп турат. Теманын актуалдуулугунан эч бир шек кылууга болбойт; абдан керектүү, учур талап кылып турган теманы иликтөөгө алган. Деги эле араб тили буга чейин биз үчүн сырдуу болуп келген. Куранды билип билбей окуп жүргөндөр болсо, азыр диний аң-сезим өзгөрдү. Илимий эмгекке келсек, Эльнура мектепте дагы жакшы окуптур, ал эми араб тилинин бакалаврын жана магистратурасын окуп бүтүргөн. Колдон келишинче казып беш жылдан ашуун тынбай эмгектенди араб тилин дагы мыкты өздөштүрүүгө аракет кылды. Салыштырууда оозеки сүйлөө жетишсиз, ошондуктан араб адабий тилин, көркөм чыгарманын тилин өзүнчө билүү зарыл. Диссертант араб тилин дагы мыкты өздөштүргөнү салыштырууларынан байкалып турат. Араб филологиясы 5-6-кылымдарда башталса дагы, негедир ажырым болбоптур, бүкүлү карай беришкен, белгилүү бир деңгээлде түрктөрдө дагы ошондой. Советтик тил илими өнүктүргөн экен, бизде жиликтөө абдан өнүккөн. Эльнуранын эмгеги араб фразеологизмдерин жиликтөөдө алгачкы кадам болду десек болот. Биз келечекте араб тилин билген мыкты адистерди тарбиялашыбыз керек. Теориялык жактан дагы, практикалык жактан дагы пайдалуу иш катары карап, аткарылыш сапатын эске алып, коргоо үчүн кароого сунуш кылганмын. Сиздерге чоң рахмат.

Төрага проф. м.а. Б. Ж. Усмамбетов: Сөз проф. м. а. А. Н. Сыдыковго берилет.

Филология илимдеринин доктору, проф. м.а. А. Н. Сыдыков:

Издөнүүчү Э. Буудайбекованын «Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты» аттуу илимий иши, тандап алган темасы-тил илиминдеги, анын ичинен кыргыз жана араб тил илиминдеги актуалдуу маселелердин бири. Себеби, салыштырма планда кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдерди иликтөө иши эки тилдин жалпылык жана айырмачылыктарын аныктап, тактоого мүмкүнчүлүк берет. Мына ушул жагдайдын өзү эле иши ары актуалдуу, ары алгылыктуу экендигин билдирет.

Диссертациялык иште жетишилген ийгиликтер менен катар төмөнкүдөй мүчүлүшүктөр кетирилген: коргоого коюлуучу жоболорду кайра иштеп чыгуу керек; главалар боюнча кыскача жыйынтыктарды жана акыркы корутундуну кайра тактап, оңдоп жазып чыгуу зарыл, себеби, иштин жүзүн ошол корутундулар да даана ачат; орфографиялык, пунктуациялык каталар да кездешет; колдонулган адабияттарда такталчу жерлер арбын, кайрадан карап чыгып, каталарды жоюу керек.

Жыйынтыктап айтканда, диссертант Э. Ш. Буудайбекова жогорудагы аталган темадагы кандидаттык диссертациясына айтылган сын, пикирлерди эске алып, аларды оңдоп чыккан соң, коргоого сунуштоого толук негиз бар деп эсептейбиз.

Төрага проф. м.а. Б. Ж. Усмамбетов: Сөз доц. м. а. К. М. Момуналиевге берилет.

Филология илимдеринин кандидаты, доц. м.а. К. М. Момуналиев:

Теманын актуалдуулугуна эч бир шек кылууга болбойт; абдан керектүү, учур талап кылып турган теманы иликтөөгө алган. Диссертанттын теориялык даярдыгынын жетиктиги, эки тилди тең жакшы билери көрүнүп турат. Иликтөө конкреттүүлүгү, илимий жактан негиздүүлүгү көңүлдү өзүнө буруп турат. Адабияттарга сереп жүргүзүүдө орус тили, түркология, кыргыз тили, араб тилиндеги илимий эмгектерге токтолгон. Структуралык жактан дагы туура, так бөлүштүрүп чыккан андан соң тематикалык жактан түрлөргө бөлүштүргөн, маанилерине карай араб кыргыз тилдериндеги эквиваленттүү фразеологизмдерди таап чыгуу аракеттери, математикалык эсептеп чыгуулары канчалык ар тараптуу жана канчалык терең изилденгенин билдирет. Практикалык мааниси да өтө чоң, мектепте да, ЖОЖдордо да, көркөм чыгармачылыкта да кеңири пайдаланса болот. Негизинен толук илимий мүнөзгө жооп берет. Албетте, кемчиликсиз иш болбойт. Араб тилине тиешелүү техникалык каталар бар жана кээ бир ырлар которулганда мисал толук жазылбай бөлүп которулуп калган (61-65-беттер). Кээ бир кара сөз түрүндө келген мисалдар ыр түрүндө которулуп калган (107-бет). 130-беттеги мисал араб тилиндеги диалект менен келиптир. Жыйынтыктап айтканда, иш толук кандуу жактоого сунушталат. Көп эмгек коротулган, ар тараптуу изилденген.

Төрага проф. м.а. Б. Ж. Усмамбетов: Сөз проф.м.а. В. Т. Танырыковго берилет.

Жакынкы жана Орто Чыгыш өлкөлөрүнүн филологиясы кафедрасынын проф. м. а. В. Т. Танырыков:

Жумуш абдан терең, жумуш абдан кенен. Мен иштин баарын окуп чыктым. Азыркы бардык жагынан араб өлкөлөрү менен байланышта болуп жатабыз, тема өтө актуалдуу. Жаш изилдөөчү кызыбызды колдойм, бирок иштин көлөмү абдан чоң. Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин структуралык мүнөздөмөсү деген бөлүмдү кыскартуу керек деп ойлойм.

Төрага проф. м.а. Б. Ж. Усмамбетов: Жакынкы жана Орто Чыгыш өлкөлөрүнүн филологиясы кафедрасынын араб тили боюнча ага окутуучусу Т. Мамырбаевге берилет.

Жакынкы жана Орто Чыгыш өлкөлөрүнүн филологиясы кафедрасынын араб тили боюнча ага окутуучусу Т. Мамырбаев:

Жакшы жактары аябай көп, коргоого татыктуу иш. Араб тилиндеги кээ бир котормолорго токтолсок, араб тилиндеги антилопа аркар деп которулуп калган, **شجع** сөзү күчтүү деп которулуп калган эр жүрөк деп которуу керек эле негизинен ушул сыяктуу каталар бар. Иш мактоого татыктуу мен коргоого сунуш кыламын.

Төрага проф. м.а. Б. Ж. Усмамбетов: Сөз доц. Т. У. Уметалиевага берилет.

Филология илимдеринин кандидаты, доц. Т. У. Уметалиева:

Тил-адамзат коомунун жаралышын жана анын өнүгүп-өркүндөшүн шарттаган кубулуш болуп эсептелүү менен бирге эң маанилүү этникалык белги. Коомдук өнүгүштүн тиешелүү деңгээлге жетишине, маданият менен адабияттын өнүгүшүнө тилдин түздөн-түз салымы бар. Мына ошондуктан кепте сөз байлыгы бай болсун үчүн фразеологизмдерди пайдаланабыз. Фразеологизм сыяктуу тилде орун алган даяр тилдик каражаттарды изилдөө маселеси бүгүнкү күндө да актуалдуу маселелерден. Бул диссертациялык иш лексикологиянын бир багыты болгон анималисттик фразеологизмдердин табиятын, кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин структурасы, семантикасы жана этимологиясын иликтөөгө арналат.

Бүгүнкү күндө тил илиминде тектештирме планда илимий изилдөө жүргүзүү, кыргыз тил илиминде, түркологияда тилчи-окумуштуулардын көңүл борборунда болуп келүүдө. Диссертациялык иште кыргыз жана араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты салыштырма планда алгач иликтөөгө алынган. Бул теманын актуалдуулугун жана жаңылыгын аныктайт. Иштин түзүлүшү алдыга коюлган максат-милдеттерге ылайык үч баптан, киришүү жана корутунду бөлүмдөрүнөн, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат.

Киришүү бөлүмүндө теманын актуалдуулугу, максат, милдеттери, практикалык жана теориялык жактан баалуулугу, методологиялык негизи, жаңылыгы, коргоого коюлган жоболору, апробация жана диссертациянын түзүлүшү боюнча кыскача маалыматтар камтылган.

1-бап «Изилдөөнүн илимий-теориялык негиздери» деп аталып, анда фразеологизмдердин жалпы тил илиминде, түркологияда жана кыргыз тил илиминде, араб тил илиминде изилденишине сереп салып, белгилүү окумуштуулардын эмгектерин белгилеп көрсөтүү менен, аларда козголгон маселелерге, проблеманын маңызын, өзөгүн көрө билген урунттуу ойлорго өзгөчө көңүл бурат.

2-бап «Изилдөөнүн материалдары жана методдору» деп аталып, бул бапта изилдөөнүн негизин түзгөн материалдар, изилдөөдө колдонулган илимий методдорго токтолгон.

3- бап «Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин структуралык мүнөздөмөсү» деп аталып, бир нече бөлүмгө бөлүнгөн. Бул бапта эки компоненттен, жети компонентке чейинки эки тилдеги анималисттик фразеологизмдерди бөлүп көрсөтөт. Ушул негизги бап, ийине жеткириле иштелген. Диссертациянын бул жана ушул өңдүү алгылыктуу жактары көп. Төртүнчү бап «Кыргыз жана араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-стилистикалык мүнөздөмөсү» деп аталган.

Ошентсе да, иште орун алган айрым мүчүлүштүктөрдү белгилей кетүү абзел. Алар төмөнкүлөр: 1. Диссертанттын ишинде стилдик каталар бар. 2. Орфографиялык, пунктуациялык каталар да кездешет.

Жогорудагы кемчиликтер диссертациянын жалпы мазмунуна кедергисин тийгизе албайт.

Жыйынтыктап айтканда, Эльнура Буудайбекованын 10.02.20 — салыштырма тарыхый

типологиялык тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алуу үчүн жазылган «Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты» аттуу диссертациялык иши жалпы мазмуну боюнча, негизинен, УАКтын кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарына жооп берет. Ошондуктан жогоруда айтылган пикирлерди эске алуу менен аны диссертациялык кеңештин кароосуна сунуш кылууга болот.

Төрага проф. м.а. Б. Ж. Усмамбетов: Сөз проф. м.а. А. Т. Карымшаковага берилет.

Филология илимдеринин кандидаты, проф. м.а. А. Т. Карымшакова:

Диссертант Э. Ш. Буудайбекованын тандап алган илимий темасынын актуалдуулугунда күмөн жок. Анткени салыштырма тарыхый планда аткарылган иштер Советтер Союзу мезгилинде анча колго алынган эмес. Андай иштер болсо да, негизинен тектеш тилдерди салыштырып изилдөө иштери жүргүзүлгөн. Азыр ааламдашуунун шарапаты менен такыр тектештиги жок тилдер лингвистикалык анализдерге алынып жатканы сүйүндүрбөй койбойт.

Ошентип, диссертант Э. Ш. Буудайбекованын илимий эмгегинин темасы айтып тургандай, бул изилдөөчү тектеш эмес эки тилдеги (кыргыз жана араб тилдериндеги) анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табиятын терең иликтеп чыгуу максатында илимий ишин логикалык ырааттуулуктагы 4 бапка бөлүп кароону туура көргөн. 1-бап «Изилдөөнүн теориялык негиздери (илимий адабияттарга сереп)» деп аталып, анда катар тартип менен фразеологизмдердин орус тил илиминде, түркологияда, кыргыз тил илиминде, ошондой эле араб тил илиминде изилденишине сереп салынат. Бул баптын баалуулугу жогоруда көрсөтүлгөн тема боюнча кайсы белгилүү окумуштуулар кандай илимий эмгектер жараткандыгы, ал эмгектердеги анализдер канчалык деңгээлде фразеологизмдердин табиятын ачып бере алгандыгы, алардын структурасы, семантикасы ж.б.у.с. маселелер кандай өңүттө жана кантип иликтөөгө алынгандыгы тууралуу илимий анализдер берилет.

2-бап “Изилдөө материалдары жана методдору” деп аталып, ал ич ара “Изилдөөнүн негизин түзгөн материалдар” жана “Изилдөөдө колдонулган илимий методдор” деген эки пунктуга бөлүнүп каралат. Бул бап ар бир диссертация үчүн сөзсүз жазылууга тийиштүү болгон талаптагы бап экени белгилүү. Анда изилдөөнүн материалдары жана, эң негизгиси, иш кандай методдорду колдонуу менен жазылгандыгы жөнүндө жакшы маалыматтар берилет. Ошентип, эмгекте байкоо жүргүзүү методу, компоненттик илик жүргүзүү методу, салыштыруу методу, математикалык талдоо методу, дедуктивдик методдор колдонулгандыгы тиешелүү далилдер, мисалдарды келтирүү менен берилгени кубаттоого арзыйт.

3-бап менен 4-бап диссертациялык эмгектин негизги темасын чагылдарган болуп саналат. Анткени бул баптарда салыштырылып жаткан тилдердеги анималисттик фразеологизмдердин алгач а) структуралык мүнөздөмөсү, андан соң, б) семантика-стилистикалык мүнөздөмөсү иликтөөгө алынат. 3-бапта бул тилдердеги анималисттик фразеологизмдердин структуралык мүнөздөмөсүнө, тактап айтканда, кыргыз жана араб тилдериндеги эки компоненттүү

анималисттик фразеологизмдерден тартып, алардын жети компоненттүү болорун чагылдырган фактылык маалыматтарга талдоо жүргүзүлүп, ал талдоолор ишенимдүү далилдер менен берилет. Иштин акыркы 4-бабы, жогоруда белгилегендей, салыштырылып жаткан тилдердеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-стилистикалык мүнөздөмөзү деп аталып, окурмандын көңүлүн кызыгуу менен бура турган көптөгөн майда топторго ажыратылып анализге алынган бап болуп саналат. Бул майдаланып берилген ар бир топто адамды ар тараптан сүрөттөөчү анималисттик фразеологизмдер кыйла жакшы деңгээлде жана кызыгууну жараткан маалыматтардын коштолуусу менен аткарылган.

Айта берсе, Эльнура Буудайбекованын ишинин алгылыктуу жактары арбын жана, эң негизгиси, эмгек түшүнүктүү жатык тил менен жазылган. Диссертациялык иште төмөнкүдөй мүчүлүштүктөр кезигет:

1. Биздин байкообузда кыргыз тилиндеги анималисттик фразеологизмдер анын араб тилиндегисине караганда алда канча жакшы берилген, тактап айтканда, кыргыз тилиндеги анималисттик фразеологизмдер тууралуу маалыматтар да, анализдер да жеткиликтүү деңгээлде берилип, ал эми араб тилиндегиси жупураак болуп берилип калган.

2. Араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдер жөнүндө, дегеле ушул темага түз жана кыйыр түрдө тиешелүү болгон араб тилиндеги илимий адабияттар сан жагынан өтө эле аз.

Бирок бул мүчүлүштүктөрдү оңдоп коюу көп убакытты да, аракетти да талап кылбайт. Ошондой эле диссертациялык иштин жалпы мазмунуна да өз кедергисин тийгизе албайт. Ал эми ал катачылыктарды жоюп коюу менен диссертант утушка гана ээ болот деген ойдобуз.

Жыйынтыктап айтканда, Э. Ш. Буудайбекованын “Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты” аттуу кандидаттык иши негизинен өз максатына жеткен. Ошондуктан жогорудагы мүчүлүштүктөрдү оңдогон соң, коргоого сунуштоого негиз бар деп эсептейбиз.

Төрага проф.м.а. Б. Ж. Усмамбетов: Сөз доц. м.а. Г. Э. Садыралиевага берилет.

Филология илимдеринин кандидаты, доц. м.а. Г. Э. Садыралиева:

Илимий иштин киришүү бөлүмүндө изилдөөнүн актуалдуулугу, диссертациялык илимий изилдөө иштеринин тематикалык планы менен байланышы, изилдөөнүн объектиси, предмети, максаты жана милдеттери, изилдөөнүн методдору, булактары, илимий жаңылыгы, мааниси, коргоого коюучу негизги жоболору, изденүүнүн жеке салымы, апробацияланышы, иштин түзүлүшү баяндалган.

Менин сунуштарым: Киришүүгө жана жобого бир кайрылып конкреттештирип койсоңуз; метафора менен фразеологизмдердин айрымасы сиздин ишиңизде чечилсе жакшы болмок; мазмунун бир аз кыскартып берсеңиз деп ойлоп жатам; колдонулган адабияттарда такталчу жерлер бар экен, кайрадан карап чыгып, каталарды жоюу керек. Айтылган сын-пикирлерди эске алуу менен ишти коргоого сунуштайм.

Төрага проф. м.а. Б. Ж. Усмамбетов: Сөз доц. П. С. Эстебесовага берилет.

Филология илимдеринин кандидаты, доц. П. С. Эстебесова:

Аспирант Буудайбекова Элнуранын тандап алган темасы кыргыз жана араб тил илиминдеги эң актуалдуу маселелердин бирине арналган.

Диссертациялык иш киришүү, төрт бап жана жалпы корутундудан турат. Иштин киришүүсүндө диссертациялык иште талап кылынуучу салттуу маселелер, т.а., теманын актуалдуулугу, изилдөөнүн максат-милдеттери, коргоого коюлуучу негизги жоболор, изилдөөнүн илимий жаңылыгы, изденүүчүнүн илимге кошкон жеке салымы, изилдөөнүн теориялык жана практикалык баалуулугу ж.б.у.с. маалыматтар берилген.

Биринчи бап «**Изилдөөнүн теориялык негиздери (илимий адабияттарга сереп)**» деп аталып, бул бөлүмдө фразеологиянын тил илиминин өзүнчө бир бөлүгү катары таанылышы, изилденүү тарыхы, орус тилчилеринин, түрк тилдүү элдердин тилчи окумуштууларынын жана кыргыз, араб элдеринин илимий эмгектерине кеңири обзор жүргүзүлүп, илимдин бул тармагынын калыптануу жана өнүгүү жолунан кабар берилиптир.

«**Изилдөөнүн материалдары жана методдору**» деген иштин экинчи бабында алгач изилдөөнүн объектиси жана предмети белгиленип, изилдөөнүн негизин түзгөн материалдар (орус тил илиминде, түркологияда, кыргыз жана араб тил илиминде жазылган илимий эмгектер), изилдөөдө колдонулган илимий методдор жөнүндө маалымат берилет.

Ал эми иштин үчүнчү (**Кыргыз жана араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдердин структуралык мүнөздөмөсү**), төртүнчү (**Кыргыз жана араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-стилистикалык мүнөздөмөсү**) бабы изилдөөгө алган маселенин негизин камтыган. Анда адегенде, кыргыз жана араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдердин структуралык мүнөздөмөсү, морфологиялык жактан түзүлүш үлгүлөрү иликтенип, өз ичинен топторго (эки компоненттүү; үч компоненттүү; төрт компоненттүү; беш, алты, жети компоненттүү ж.б.), топтордун ичинен типтерге (зат атооч + зат атооч, зат атооч + этиш, зат атооч+зат атооч+этиш ж.б.) бөлүштүрүлүп, лексикалык талдоонун ык-амалына ылайык анализденген. Андан соң изденүүчү анималисттик фразеологизмдерди тематикасына ылайык семантикалык топторго бөлүштүрүп, алардын ар биринин лексика-семантикалык табиятын, эмоционалдык-экспрессивдик нюанстарын, стилдик боёкчолорун ачып берүүгө көп эмгек жумшагандыгы көрүнүп турат.

Жыйынтыктап айтканда, изденүүчүнүн колго алган темасы-бүгүнкү күндөгү ары актуалдуу, ары алгылыктуу маселе, бул иш иликтенүүгө, ишке ашырылууга тийиш. Диссертант пландалган ишин өзүнүн даремет күчүнө жараша иликтеген, көп факты-материал чогулткан, иликтөөсүн далилдүү, орундуу жүргүзүүгө аракеттенген.

Албетте, жаңы аткарылган иште кемчиликтер да болбой койбойт. Алар төмөнкүлөр: диссертациялык иште араб тилиндеги теориялык факты-материалдардын жетишсиздиги; көркөм чыгармалардан алынган мисалдар ар түрдүү берилген (кээ биринде Ч.А.; кээ биринде Осмоналиев, Жигитов, К. Жантөшев); корутундуну конкреттештирүү зарыл;

Сунуш: иштин 3-бабындагы “Кыргыз жана араб тилиндеги 4 компоненттүү анималисттик фразеологизмдер” деген бөлүмдө бир, эки гана фразеологизм мисал болгон моделдерди берүүнүн кажети жок (128-б.);

Жалпысынан жыйынтыктап айтканда, **Буудайбекова Эльнура Шейшенбековнанын “Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты”** деген темада филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин жогоруда көрсөтүлгөн кемчиликтерди жойгондон кийин бүткөн диссертациялык иш катары коргоого сунуш кылууга болот.

Филология илимдеринин доктору, проф. м.а. Б. Ж. Усмамбетов:

Илимий иштин максат-милдеттери толук аткарылган. Бөлүмдөргө ырааттуу бөлүнгөн. Өзгөчө лексика-семантикалык стилистикалык жактан жакшы бөлүнгөн. Диссертациянын мазмунунда жана жасалгаланышында кеткен айрым мүчүлүштүктөр: Акыркы жобону ондоо керек. Ар бир главадагы корутундуну жана жалпы корутундуну карап чыгуу керек. Колдонулган адабияттарды өзүнүн тартиби боюнча жөнгө салуу зарыл. Араб тилинде адабияттар аз. Кесиптештериме кошулам, бүткөн иш катары коргоого сунуштоого негиз бар деп эсептейбиз.

Отурумдун төрагасы ф.и.д., проф. м.а. Б. Ж. Усмамбетов: — Эгерде башка сын-пикирлер жок болсо, анда диссертация боюнча токтом кабыл алууга сунуш кылам. Изилдөөчү Э. Ш. Буудайбекованын 10.02.20 – тектештирме- тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча сунушталган «Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты» аттуу темадагы диссертациясынын талкуусунда бир эле сунуш келип түштү. Макул – 14, каршы – жок, калыс – жок.

Кафедранын отурумунун КОРУТУНДУСУ:

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгында төмөнкүдөй корутунду ой-пикирлерди айтууга болот:

1. Изилдөөнүн темасы. Илимий иш К. Карасаев атындагы БМУнун Кыргыз жана түрк тилдеринин теориясы жана Жакынкы жана Орто Чыгыш өлкөлөрүнүн филологиясы кафедраларынын тематикалык планына туура келет.

2. Теманын актуалдуулугун шарттаган факторлорго: 1) кыргыз жана араб тилдеринин фразеологизмдери буга чейин илимий жактан изилдөөгө алынганбагандыгы; 2) кыргыз жана араб фразеологизмдерине структуралык, семантикалык анализ алгач ирет жасалгандыгы; 3) кыргыз тилинде, ошону менен бирге араб тилинде фразеологизмдердин которулушу тууралуу атайын илимий эмгек жоктугу 4) араб тил илиминде фразеологизмдерди изилдөө иштеринин өнүгүү этаптары, табияты, өзгөчөлүктөрү, кыргыз жана араб фразеологизмдеринине тиешелүү болгон маселелер иликтенбегендиги жана салыштырылбагандыгы сыяктуу жүйөө-себептер түзөт.

3. Автордун диссертациялык илим-изилдөөнүн жыйынтыгына айкын

катышуусу. Изилдөөнүн натыйжалары, бүтүмдөрү лингвоэтика, салыштырма типология, лексикология, стилистика, котормо менен алектенген адистер үчүн керек болот. Илимий иштеги фактылык материалдар менен теориялык жоболорду ЖОЖдордо араб тилдеринин салыштырма грамматикасы, лексикология, фразеология, стилистика ж.б. ушул өңдүү предметтерди окутууда кеңири пайдаланууга болот. Муну менен катар эки тилдин салыштырма-тектештирме лексикологиясын иштеп чыгууга жана котормо, түшүндүрмө, фразеологиялык сөздүктөрдү түзүүгө көмөк көрсөтө алат деген ойдобуз, ошондой эле тектеш эмес тилдердин типологиясы, салыштырма лексикология, стилистика жана грамматика курстарын окутуучулар жана үйрөнүүчүлөр үчүн керек болот.

Изилдөөчүнүн диссертациялык изилдөөдөн чыгарган тыянактары илимий теориялык жактан ишенимдүү.

4. Диссертациялык иштин жаңылыктары:

1) араб тилинин фразеологиясына жана анын ичинен анималисттик фразеологизмдердин изилдениш абалына алгачкы ирет илимий сереп салынгандыгында; 2) кыргыз жана араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдер алгач ирет салыштырылып иликтөөгө алынгандыгында; 3) эки тилдеги анималисттик фразеологизмдердин структуралык, семантикалык топторго жиктелип, алардын колдонулуш чөйрөсү, активдүүлүгү, стилдик табияты позициясынан териштирилгендигинде; 4) лингвостатистикалык илик жүргүзүлүп, илимий тыянактар чыгарылгандыгында жатат.

Жүргүзүлгөн изилдөө ишинин ишенимдүүлүгү. Диссертант тарабынан коюлган жоболорду практикада колдонуу мүмкүнчүлүктөрү тастыктайт. Диссертациялык иштин негизинде апробацияланган практикалык аракеттери, ишти талкуулоо учурунда илимпоздордун эмгекке карата берилген баалары бул проблеманын негизинде жүргүзүлгөн изилдөө ишинин ишенимдүүлүгүн ырастайт.

5. Натыйжалардын илимий жана практикалык мааниси жана анда алынган жыйынтыктарды пайдалануу боюнча сунуштар.

Изилдөөнүн натыйжалары котормо менен алектенген адистер үчүн, араб тилинин грамматикасын, стилистикасын окутуучулар жана үйрөнүүчүлөр үчүн керек болот, араб тилинин стилистикасы боюнча сабактардын мазмунуна олуттуу салым кошот. Иштеги айрым фактылар, ойлор, байкоолор лингвопоэтика, стилистика, семантика сыяктуу лингвистиканын башка тармактарын иликтөөдө, үйрөнүүдө, өтүүдө пайдаланылат деп ишенебиз.

Бул табылгалар теориялык жана практикалык мааниге ээ болуу менен бирге аталган жагдайлар изилдөөнүн илимий жана практикалык маанисин айгинелейт.

6. Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышы. Изилдөөнүн жүрүшүндө “Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты” аттуу эмгек илимий негизде аныкталды. Диссертациялык

изилдөөнүн натыйжаларын толук чагылдырган КР УАК тарабынан диссертациялардын материалдарын жарыялоо үчүн сунушталган илимий басылмаларда 8 илимий макала, анын ичинен импакт- фактору 0,1ден кем эмес журналдарда 4 илимий макала жарыяланган.

7. Диссертациянын мазмунунун коргоого сунушталган адистикке ылайык келиши. Буудайбекова Эльнура Шейшенбековнанын “Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты” аттуу 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясы диссертациялык кеңештин адистигине ылайык келет.

8. К.Карасаев атындагы БМУнун Жакынкы жана Орто Чыгыш өлкөлөрүнүн филологиясы кафедрасынын аспиранты Э. Ш. Буудайбекованын 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги жагынан сунушталган “Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты” аттуу темадагы диссертациялык иши боюнча кафедранын кеңейтилген отуруму төмөндөгүдөй

ТОКТОМ кылат:

1. Буудайбекова Эльнуранын “Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты” аттуу 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган изилдөөсү диссертант тарабынан толук аткарылып бүткөн иш деп эсептелисин.

2. Буудайбекова Эльнуранын “Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты” аттуу 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясы айтылган сын-пикирлерди эске алуу менен коргоого сунушталсын.

3. Изденүүчү Буудайбекова Эльнура Шейшенбековнанын 10.02.20 - тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган “Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты” аттуу темада диссертациясынын атайын дисциплина боюнча кандидаттык экзаменинин кошумча программасы бекитилсин.

Отурумдун төрагасы,
филология илимдеринин
доктору, проф.м.а.

Отурумдун катчысы,
филология илимдеринин кандидаты, доцент

КОЗҮН ТАСТЫКТАЙМЫН
ПОДПИСЬ ЗАВЕДУЮЩЕГО
Б. Ж. Усмамбетов
ЗАВЕДУЮЩИЙ ОТДЕЛА КАДРОВ
29.06.2019
Эстебесова П. С.